

**БХСР ВА ТУРКИЯ ЎРТАСИДАГИ ЎЗАРО АЛОҚАЛАР ТАРИХИГА
ДОИР**

**Рахмонов Камол Жамолович - Бухоро давлат университети
доценти, тарих фанлари номзоди**

**Сафаров Сухроб Сафарович - Бухоро давлат университети
магистранти**

Биринчи жаҳон уруши тугаганидан сўнг Шарқ дунёсида миллий озодлик ва мустақиллик учун курашлар авж олди. Маълумки, Туркия (Усманийлар салтанати) Германия томонидан уруш ҳаракатларига кириб, Учлар иттифоқи енгилганидан сўнг ўз миллий бирлигини йўқотиш хавфи остида қолди. Ҳатто мамлакат пойтахти Истамбулни Англия эгаллаб олди. 1918 йил охиридан Туркиядаги озодлик курашига туркий халқларнинг буюк фарзанди Мустафо Камол Пошо бошчилик қилиб, 1920-1923 йилларда у тузган «Анқара муваққат ҳукумати» мустамлакачиларни (асосан Англия ва Италия ҳарбий кучлари) она-Ватан тупроғидан ҳайдаб чиқарди.

Туркияда сиёсий воқеалар кескин кечаётган бир даврда БХСР (1920-1924) ўзининг фаол ички ва ташқи сиёсатини юритаётган эди. Бухоро Республикасининг истиқболли режасида хорижий мамлакатлар билан дўстона дипломатик, иқтисодий, маданий ҳамкорликни йўлга қўйиш ва ривожлантириш масаласига алоҳида эътибор қаратилди. Аввало, асрий-анъанавий алоқаларда бўлган Туркия билан ҳамкорлик муносабатларига киришилди. Умуман XX аср бошларида Туркия «ёш турклари» билан Бухоро жадидлари ўртасида дўстона, маърифий-маданий алоқалар ўрнатилганди. Бухоролик жадидлар Туркияда нашр қилинган «Сиратул мустақим» («Тўғри йўл») журналинини ўқиб борган. Ундаги мақолаларда кўтарилган масалалар

омма орасида кенг тарғиб қилинган. Буюк адиб Садриддин Айний (1878-1954 йиллар) ушбу журнални ўқиб «парламент» атамасининг моҳиятини англагани ҳақида фикр билдирганди. Узоқ вақт Европа мамлакатлари ва Туркияда яшаган асли бухоролик кейинчалик сибирлик ўзбек бўлиб қолган Абдурашид Абдурахим жадиличлик ҳаракатида биринчи марта миллий, маданий, сиёсий мустақиллик масаласини кун тартибига қўйганди.

Бухоро жадиждларидан Абдурауф Фитрат, Абдулвоҳид Мунзим, Ҳамидхўжа Меҳри, У. Пўлатхўжаевлар 1908-1910 йилларда Туркияга таҳсил олиш учун боришган эди.

1910 йилда Туркияда А. Фитратнинг (1886-1938 йиллар) «Сайҳа» шеърый тўплами, «Мунозара» ва «Ҳинд сайёҳи» каби фалсафий асарлари ёзилганди. «Мухтасари тарихи ислом» («Исломнинг қисқача тарихи») китоби ҳам ушбу мамлакатда дунё юзини кўрганди. А.Фитрат асарларининг асосий ғояси-Туркистон ҳозир турғунликда, Оврўпага эргашиб иқтисодий ислоҳотлар ўтказиши керак, ундан намуна олиши керак.

«Туркистонликлар биринчи жаҳон уруши йиллари арафасида ва уруш даврида Туркияга қардошлик ёрдамини кўрсатиш мақсадида маблағ ҳам тўплаганлар.. 1913 йил 13 апрелда 28000 сўм миқдорида Туркия учун «Хайрия» тўпланади»-деб ёзилади манбалардан бирида.

Янги тарихий вазиятда, ҳақиқатдан ҳам БХСР ташкил топган 1920 йилда Туркия сиёсий ҳаётида истиқлол учун кураш авж олганди. Туркий халқларнинг асл ватани бўлган Туркистонда Туркиядаги тарихий жараёнларни эътибор билан кузатиб бориш, туркларни имкон қадар маънавий-моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш йўлини танланиши табиий ҳол эди. Юқорида қайд қилинганидек, биринчи жаҳон урушидан мағлуб бўлиб чиққан Туркия 1920 йил 10 августда Париж яқинидаги Севр

шаҳарчасида Антанта давлатлари билан имзоланган шартномага кўра, амалда ярим мустамлакага айлантирилди. Франция ва Англия ўртасида тақсимланган Усманийлар салтанати фақатгина Кичик Осиё ярим ороли ҳамда Истамбул билан чекланишга мажбур бўлди. Истамбул инглиз истилочилари томонидан эгалланиб, прогрессив кучлар Анқарада Мустафо Камол раислигида «Янги Анқара муваққат ҳукумати»ни тузиб озодлик ва мустақиллик учун кураш майдонига кирадилар. Антанта давлатлари, айниқса, Англиянинг қўллаб-қувватлаши билан юнонлар «Буюк Греция» давлатини тузиш байроғи остида турклар шаҳри Измирни истило қиладилар.

Ҳаёт – мамот жангига кирган «Анқара ҳукумати» ва унинг йулбошчиси Мустафо Камол ҳақида «Бухоро ахбори»: «1921 йил 16 июлда турклар Мустафо Камол пошо бошчилигида бутун фронт буйича юнонларга қарши қатъий ва умумий ҳаракатлар бошлағонлар. Шул вақтда турклар душмоннинг 3-4 баробар кўп бўлғон кучларига қарши қатъият билан курашиб, улар ҳужумини тўхтатурлар. Яшасин ўзларининг қаҳрамонлик ва ғайратлари орқасинда Европа таҳликасига (Юнонистон ва Англияга) қарши туриб ғарб майдонида умумий ғалаба қозониб, ўз ватанларини мудоффа қилғон турк аскарлари!» деб ёзганди. Туркия ва юнон урушлари икки йил (1920-1922) давом этиб, 1922 йил 9 сентябрь Муддания жангида турклар ҳал қилувчи ғалабага эришди ва Измирдан юнонларни ҳайдаб чиқарди. «Анқара ҳукумати» қўшинлари Мустафо Камол пошо раҳбарлигида турк шаҳарлари ҳисобланган Бурса, Ардахон, Иғдир, Эскишаҳарларни ҳам эгалладилар.

Туркларнинг адолатли урушдаги муваффақияти ҳақида: «Ниҳоят турклар ўз озодликлари йўлида ҳаракат қилиб, зарба бердилар. Ўзларининг озодлиги учун бутун ислом дунёси Англия ва унинг мамлакатлари билан

муқаддас урушга киришдилар. Турклар озодлик байроғини баланд кўтариб, ўз истиқлоллари кўлга киритмишлар» - деб ёзилади маълумотлардан бирида.

«Анқара ҳукумати»нинг озодлик учун кураши Бухорода муҳим диққат марказда бўлган. Туркия ҳукумати 1921 йил 16 мартда РСФСР билан дипломатик ва ҳамкорлик шартномасини имзолайди. Совет ҳукуматининг мутассадилари В. И. Ленин, Чичерин, Караханлардан Мустафо Камол пошонинг Москвадаги вакили Бекир Самибей молиявий ёрдам сўрайди. Совет даври тарихий адабиётларида 1920 йил сентябрдан 1922 йил май ойига қадар Совет ҳукумати учун оғир ва машаққатли йиллар бўлиб, Мустафо Камол ҳукуматига БХСР ҳукуматида аввал молия нозирини, кейин эса Марказий Ижроия Қўмитаси Раиси лавозимида ишлаган Усмонхўжа Пўлатхўжаев (1878-1986 йиллар) шахсий жамғармасидан 100 млн. олтин маблағ билан моддий ёрдам кўрсатган. Ушбу маблағнинг асосий қисми Москвада сақлаб қолиниб, 10|1 улушигина Онатўли (Туркияга) юборилган. Турк тарихчи олимлардан Меҳмет Сарой 1990 йилда Истамбулда чоп эттирган «Отатуркнинг совет сиёсати» номли китобида: «Советларнинг Туркияга ёрдами тўлиқ бўлмасада, аммо ўша пайтда миллий озодлик ҳаракати ғалабасида муҳим роль ўйнаган»-деб ёзади. Усмонхўжа Пўлатхўжаев муҳожирликка кетганидан сўнг 1922-1923 йилларда Мустафо Камол пошо билан мулоқотда бўлган. Туркиянинг бўлажак президенти унга ўз ҳукумати органларида ишлашни таклиф этган.

У. Пўлатхўжаев унга Туркистон тарихи, маданияти қўлёзма асарларини тадқиқ қилиш масалалари билан шуғулланишини айтган. Шундан кейин Туркия ҳукумати томонидан ватандошимизга Мустафо Камол бўйруғи билан

умрининг охиригача катта миқдорда нафақа тайинланади. У. Пўлатхўжаев вафотидан кейин бу нафақа турмуш ўртоғига бериб турилган.

Бухоро халқи турк-юнон уруши майдонида турклар қўли баланд келганлиги муносабатила шодлик ва хурсандчилик билан 1922 йил 12 октябрда митинг ва намойишлар ўтказган. Уларда давлат раҳбарлари, ислом пешволари, оддий меҳнаткаш аҳоли, мактаб ўқувчилари ва мадраса талабалари иштирок қилишган. Турк шаҳидларининг руҳига хатми Қуръон қилиниб, мотамона куйлар чалинган. Бу тадбирларда БХСР Халк Нозирлар Шўроси муваққат раиси Ато Хўжа, БХСР Марказий Ижроия Қўмитаси раисининг биринчи муовини Аминов, маориф нозири Қори Йўлдош Пўлатов, хатто, Россиянинг Бухородаги вакили Фонштейн ҳам нутқ сўзлаган. Ўша куни кечга яқин митингда иштирок қилганлар.

Фойдаланилган адабиётлар

Зиё Усманий. Туркия ҳамда юнон мухорабаси, «Бухоро ахбори», 50-сон, 1921 йил 25 сентябр.

Г.Хасаний. Туркларнинг галабаси муносабатила, «Бухоро ахбори», 101-сон., 1922йил 28сентябр.

Mehmet Saray. Milli Mucadele Villarinda Buhara Cumhuriyetinin Turkieye Vardimi. Turkistonda Venilik Hareketleri ve ihtilaller: 1900-1924. Haarlem. 2001: 341, 342..

Туркия-Афғонистон-Эрон орасинда бошланган шартномалар муносабатила Шарк матбуоти, «Бухоро ахбори», 131-сон ,1923 йил 5 феврал.

С.Қосимов. Инқилобий Туркияга ёрдам керак, «Бухоро ахбори», 121-сон, 1922йил 28 декабр.